

Szent Jusztinosz a Mártír [kb. 100 – 165]

Palesztinai Szecsemben született valamikor a századforduló után. Szülei valószínűleg jómódúak lehettek, mert fedezni tudták gyermekük tanulási költségeit. A fiatal Jusztinoszt a filozófia érdekelte, amit teljességgel megtanulni képtelen volt, tanítótól tanítóhoz vándorolt. Hiába viselte állandóan a filozófusok megkülönböztető ruháját, a palliumot, inkább szőrcsuha illett volna rá jobban, mert világnézete közelebb állt egy fanatikus mesemondóhoz mint az antik filozófiához. Mély nyomot hagyott életében az a megaláztatás, mikor

kb. 140 körül Rómába történő érkezése után elutasította őt egy Püthagorasz -platóni filozófiai iskola. Sosem volt képes megemésztetni, hogy kortárs gnosztikus-keresztény 'ellenfelei' mind elvégeztek ilyen iskolákat, míg őt elutasították.

Rómában saját filozófia iskolát nyit, mely teljesen független minden más keresztény áramlattól és olyan ortodox doktrínákat kezdett el tanítani, melyek még így nem voltak megfogalmazva. Furcsa módon nem ír az állítólagos pápaságról, egy pápa nevét sem említi, nem szól keresztényi szokásokról, vallásos szertartásokról és egyházi hivatalokról, hierarchiáról sem beszél. Mintha ő lenne az egyetlen ortodox Rómában, és ez így is van, mert minden más irányzat gnosztikus volt, azaz a későbbi értelmezésben: eretnek.

Elengedhetetlen azt a tényt figyelembe tartani, hogy Jusztinosz az általunk ismert négy Evangéliumot nem olvasta, tartalmukat nem ismerte, annak ellenére, hogy pontosan mondja végig az üdvrendet – amit ő 'isten gyönyörű akarátának' mond. „Logosz, Isten egyszülött Fia, mesterünk Jézus Krisztus emberi érintés nélküli szűztől született, keresztre feszítették és meghalt, majd feltámadt és felemelkedett a mennyekbe”. Mikor 'szentírásokról', 'evangéliumokról' beszél, nem tudjuk pontosan, hogy milyen ősi, azóta már rég elveszett szövegekre utal, mert fennmaradt műveiben egyetlen idézet, egyetlen verssor sincs a bibliai evangéliumokból. Több mint száz évvel Jézus halála után, a keresztény teológia-filozófia kiemelkedő vezéregyénisége háromszáz alkalommal idéz a Septugiantából [Ószövetség görög fordítása] és majdnem száz alkalommal a különböző Apokrif szövegekből, de a négy Evangelista műveit nem említi soha. Márk, Lukács, Máté nevek még halvány utalás formájában sem említettnek Jusztinosznál. János nevet egyszer használja, ám olyan értelemben, mely kizárja azt a lehetőséget, hogy az Újtestamentum Jánosával az összemosható lehetne. Ettől függetlenül, mégis sok kutató elfogadhatónak tartja, hogy hallomásból ismerhetett az akkor még név nélküli, és az ő idejében felbukkanó Evangéliumokból kettőt. Mátét és Lukácsot. Ha nem is hivatkozik azok verseire, mégis a történelmesített Jézus szellemisége hasonlatos vonalon fut nála is, igaz – Mária, Pilátus, Kajafás nevek említése nélkül. Ő maga is az 'evangélium' alatt az 'apostolok emlékeztető feljegyzéseire' hivatkozik, amiről nincs pontos tudomásunk, hogy mi is volt az. Apostolok Cselekedeteiről írt könyvet azonban biztosan nem ismeri, mert egyszer sem idéz belőle, - még közvetve sem - annak meséiről nem hallott. Érdekes továbbá; hosszú éveket élt Rómában, ám Szent Péter nevét nem ismeri, nem tudja, hogy a város központjában van eltemetve és így sírjáról sem adhat információt.

Euszébiosz tudósítása szerint Jusztinosz nyolc művet írt, ezek közül csak három műve maradt ránk másolatokban. Két apológiáját és a 'Dialógus a zsidó Trifonnal' című hosszú párbeszédét ismerjük. Első apológiájában többek közt cáfolja azt a pogány véleményt, mely szerint a

keresztények hite ugyanolyan mítoszokon nyugodna mint bármely más akkor virágzó vallásmisztikai meggyőződés. Attól függetlenül, hogy jól ismerte a mítoszok sok rétű tanításait, mégis megdöbbenő makacssággal tagadja azok bármiféle formájú összehasonlítási lehetőséget az általa egyedinek tartott szenírásokkal. Valójában egész munkásságának ez a fő alapvonala; élesen elkülöníteni a történelmi talajba ágyazott Jézus igazi létezését a mitológia sosem élt isten-hőseivel szemben. Hasonlóan kevés számú ortodox kortársához, - tisztában volt avval a ténnyel - hogy ha nem ezt az irányt nyomtatják, hirdetik, akkor a kereszténység Jézusa elvesz, elenyészik a sok meghaló-feltámadó üdvözítő isten között. Ennek az új megváltó változatnak elengedhetetlen szükségszerűsége volt a görcsös elkülönülés, minden jellegzetesség erőltetett megváltoztatása, eszmék átalakítása, apró részletek kiforgatása, mely folyamatok nélkül sokkal nehezebb lett volna Jézus Misztériumának történelmesítése. Mikor olyan helyzet elé került Jusztinosz atya a mítoszok értelemszerű hasonlóságával ill. egyezésével kapcsolatban, hogy már valamit csak illet mondani, akkor az ördögöt vagy annak megnyilvánulásait, 'gonosz démon', 'csalárd kígyó' múltban megtörtént utánzását próbálta meg elfogadtatni, mint logikus magyarázatot. Első Apológiájában külön fejezetet szentel, 'Krisztus Történetének Analógja' címen, melyben pogány mitológiai részletek létezésével védelmezi a keresztény iratokban előforduló hihetetlen helyzeteket. Dialógusában többek között így ír: „Amikor azt beszélnek, Bakkhosról, Jupiter fiáról, hogy anyja Szemele szeplőtlenül fogantatott Jupiter [Isten] által, hogy szintén volt a bor felfedezője, és amikor arra utalnak; hogy darabjaira szaggatták, meghalt, majd feltámadt és felszállt a mennyekbe, amikor a bort felmutatják az ő misztériumában, akkor tudok-e mást mondani mint hogy az ördög leutánozta a próféciákat, amelyeket Jákob pátriárka nyilatkozott ki és Mózes jegyzett föl.”

Szent embereknek, prófétáknak, tanítóknak a történelem folyamán mindig is sokrétű, megkülönböztetett tudást, emberfeletti képességeket tulajdonítottak, mint áldás, gyógyítás, ördögűzés, stb. és ez Jézussal sem volt másképpen. Az elbeszélések pontos egyezése valamilyen nyilatkozatra kényszerítette Jusztinoszt, nézzük mit ír: „És amikor az ördög felmutatja Aesclepiust mint a halottak feltámasztóját, minden betegség gyógyítóját, mondhatom-e, hogy ebben az esetben is a Jézusról szóló próféciák lettek leutánozva.” Tehát nincs egyezés, mert Jézusnál a Jóisten meg szentszellem munkálkodott, míg Aesclepiusnál az ördög. Sok mitológiai isten született szűztől, melynek csodás, széleskörben elterjedt népszerű motívuma átkerült, részese lett Jézus történetének. Szintén a Dialógusból idézek: „Amikor azt hallom, hogy Perszeusz szűztől született, akkor tudom megint a csalárd kígyó hamis utánzásáról van szó.”

Bocsássa meg az olvasó, ha az egyik legjelentősebb egyházatya fennmaradt irományait nem taglalom fejezetről fejezetre, mert az túl 'száraz', unalmas és nehézkes lenne. Helyette inkább megpróbálom kiemelni a fontos részleteket, hogy értsünk egy keveset abból az eszmerendszerből amit képviselt.

Jusztinosz korában létező filozófiai eszméket, amelyek áthatották az akkori keresztény szellemet, hagyományokat, - melyek visszanyúltak évszázadokra - úgy magyarázta mintha azok eredetileg nem pogány gondolatok lettek volna, hanem zsidó isten kinyilatkozásai, melyek kizárólag a kereszténység üdvözülésére váltak igévé. Szerinte Platón valahogyan kapcsolatba került Mózes tanításaival, és onnan másolta, csente el bölcsessége alapját képező tudást. Itt, már az elején kimutatkozik a 'szentatya' tudatlan hozzáállása, mert a misztikus zsidó iratok tanulmányozásából tudnia kellett volna, hogy Mózes nem történelmi

személy, míg Platón térben és időben ugyanúgy létezett mint ő maga. Másik jelentős eltérés a két tanítás között; Mózes istene törzsi, fajhoz kötött, gyűlölködő, féltékeny, bosszúálló, - míg Platón istene; egyetemes, áldó, segítő, jótevő. Ha már Platónál tartunk, vessünk egy pillantást még egy jelentős eltérésre, hogy lássuk micsoda mélység tátongett az ókori pogány filozófia és a Jusztinosz-féle keresztény ortodoxia között. Platón azok számára, akik nem helyesen éltek, értelmezték életüket, létezésüket, ideglenes túlvilági büntetést tanított, - míg a korai ortodoxia: a keresztény dogmákat visszautasító pogányokat az örök kárhozat büntetésével fenyegették. Platón szerint a lélek a tisztulása során különféle testekbe költözik míg el nem jut a tiszta állapotba, [reinkarnáció tanítás] míg a keresztény tanítás szerint a lélek ugyanazzal a testtel egyesül feltámadáskor, mint amiben korábban létezett. Platón felfogása szerint a lélek hallhatatlan a természeténél fogva, míg Jusztinosz úgy vallja, hogy azt az isteni akarat teremti halhatatlanná, ha éppen úgy látja jónak. Hirdette, - és lehet, hogy komolyan vallotta - hogy az ő korában elterjedt Jézussal kapcsolatos evangéliumi szövegek szerzői mind a történelmi Jézus tanítványai voltak, az időrendi sorrend fontosságát teljesen figyelmen kívül hagyva. Nem tartja fontosnak ezen tanítványok nevei említését, munkásságuk helyét, idejét, gyülekezeteikről, egyházi törvényeikről: semmi említés, semmi adat.

Jusztinosz írásából csak határtalan lelkesedést, szélelbelelt lendületet találni, még akkor is mikor határozottan kijelenti: betudja bizonyítani, hogy az általa hirdetett üdvtn jézusi története nem kitaláció, hanem valós igaz események sorozat. Egész fejezetnek (IX.) adja a sokatmondó címet, ' A keresztények nem kitalált történetben hisznek.'

A rövidke fejezet mindjárt avval kezdődik, hogy Jusztinosz megbocsájt vitapartnerének, Trifonnak tudatlanságáért, majd erőteljesen megígéri: „bebizonyítom Néked, hogy mi keresztények nem üres mesékben hiszünk.” De utána a bizonyítékok felsorakoztatása helyett nem tetszik neki, hogy Trifon két barátja kineveti, elakar menni, de végül is visszavonulnak egy másik helyre, ahol Jusztinosz tovább folytathatja bizonyítását.

De a várvavárt bizonyítékok helyett oldalakon keresztül az Ótestamentum szereplőivel foglalkozik, majd jönnek más fejezetek az érvényességet vesztett törvényekről, zsidók félreértették Mózeszt, böjt, körülmetélkedés, Szabbathról, áldozat-felajánlás mikéntje, krisztusi meg keresztény igazságosságról, majd megint Daniel, Ezékiel, Salamon, stb. És ez így megy vagy 130 fejezeten keresztül; sehol egy bizonyító adat, mondat, történelmi forrás, vagy bármilyen szemtanú hivatkozás, csak ótestamentumi példázódás és félrevezető mellébeszélés, mikor pl. Bacchus, Herkules, vagy Mithrast hozza fel.

Jusztinosz bölcselkedéseit jellemezte az a szőrszálhasogatás, ami a 'logosztanával' [1] [világtörvény, ige] kapcsolatos. Nála az 'Ige' valóságos léte az egy olyan fogalom, ami közelebb áll az Atyához mint az érzékelhető világhoz. Az 'Ige' szerinte így a világ teremtés előtti időszakban már meglevő létező az Atya belső erejének számító, szent valóság volt, mely értelem megtestesülése a teremtés után az üdv történetben válik nyilvánvalóvá. Az 'Ige' azonban a világ megteremtése előtti időben már létezett, mint az Atya bennlakó 'Ereje', és mint az egész teremtés princípiuma. Az 'Ige' mind a teremtésben, mind az üdv történetben alá van rendelve az Atyának, mert az 'Ige' létének alapja ugyanis az Atya akaratában jelölhető meg. A 'Logosz' így végeredményben nem más, mint a kimondhatatlan 'Atya' és a teremtett

világ közötti közvetítő, - ami mindig alá van rendelve az 'Atyának' – de közben valójában ő az 'Atya' belső 'Ereje', ami nem más, mint az Atyában meglevő, örökké létező egész teremtés princípiuma. Az ilyen elmélkedésekért tartották sokan Jusztinoszt filozófusnak is. Ezen bő lére engedett elmefuttatásoknak természetesen meg volt az előnye; rendkívül tág teret biztosított a későbbi egyházatyák számára a csűrés-csavaráshoz, lehetett a kezdetleges teológiát tovább homályosítani, tanításait az értelmetlen ortodoxia fundamentumában még jobban belecementezni.

Furcsa elképzelése volt a lélek eredetét illetően is. Teljesen elvetette a platóni reinkarnáció tanát, de azt a felfogást sem fogadta el, hogy a lélek a testtel együtt születik szükségképpen, hanem azt vallotta, hogy a lelkét mindenki a szülőktől örökl.

Pogány mítoszokon alapuló valláselképzelések, valamint a pogány vallásgyakorlatok teljes azonossága a keresztény szertartásokkal, értelmesen elfogadható magyarázatokat kívánt volna meg, mert vagy egyeznek a dolgok, vagy nem. Azonban a bölcs 'filozófus' atya ilyen magyarázatra képtelen volt. A keresztelezés pogány és gnosztikus szertartások teljes egyezését az ördög praktikájával magyarázta: „Gonosz démonok ösztönözésére a keresztények baptizmusát, pogány rítusokban kiparodizálják.” Népszerű pogány és gnosztikus eucharisztikus szertartások meglevősége szintén felháborította Jusztinoszt, mert szerinte csak az ortodox keresztényeknek van joguk annak gyakorlására. Hogy az mégsem éppen úgy volt, arra ott a sajátos magyarázat: „Kártékony démonok parancsára a Mithrasz Misztériumban szintén leutánozzák a szertartást.” Jézussal kapcsolatosan kétfelé képpen fejt ki mondanivalóját. Nem a közönséges emberek közül való, származása elbeszélhetetlen. Gnosztikus tanítások erős hatása érezhető ki, amikor úgy írja; Krisztus csak hasonlatos volt az emberekhez, de embersége nem volt valóságos, csak látszat. Ám ugyanakkor máshol meg úgy írja; Krisztusnak valóságos emberi természete volt mely alá volt vetve a növekedés törvényeinek, szenvedékeny volt, csak őt kezdettől fogva átjárta az 'Ige' ereje, ezért különbözött a többi embertől.

A korai atyák teológiai határozatlanságát könnyen meglehet érteni, ha figyelembe vesszük a kezdetleges keresztényhitvallás elemei háttér nélküli hiányosságait.

Évszázadok folyamán elterjedt és meghonosodott pogány, misztikus hagyományok meghonosodott részleteit nem volt könnyű átmagyarázni, átértelmezni. A nagy ortodox igyekezetben így sorra születtek az ellentmondásos elméletek, melyek nem csak a pogány-gnosztikus felfogással voltak ellentmondóak, de az őskeresztény gyülekezetek között is

éles vitákat váltottak ki. Ilyen pl. az a hittétel, miszerint az Atya a megkeresztelkedésnél fogadta fiává Jézust. [Adoptionista krisztológia] „Az üdvösség minden ember számára a Jézus halálában való részesség.” – Hirdette Jusztinosz akaratos hamissággal: tehát nem Krisztus feltámadása, hanem Krisztus halála az üdvösség! Evvel az új elméleti megközelítéssel az ortodox kereszténység szakított a pogány-gnosztikus hitképzet alapját képező misztikus lényeggel, ahol is a feltámadás lelki élményét vallották az üdvösség beteljesedésének. A feltámadás élményének átélése, az a tudás - aminek elnyerésével eggyé válnak Krisztussal, és a szimbolikus halált csak átmeneti részletnek tartották mélyebb tartalom nélkül, hasonlóan a szenvedéshez.

Minél több mindenben eltérni az ősi hitképzetek rendszerétől, elkülönülni, azokat ha kell, ha nem, megmásítani - volt Jusztinosz, és más hozzá hasonló atyák célja. Nézzük meg példaképpen erre a sztoikusok 'logosztanát'. Az eredeti sztoikus filozófia úgy tanította, hogy az

ember, a benne levő logosz-csirák [eszmei magvak] révén isteni értelemben részesedik. Az egyének logosz-csirái a mindenséget (kozmosz) átjáró 'tűz-logosz' részei.

Ebben az értelemben a 'tűz-logosz' már megszemélyesített entitás, [tűz-mester] aki képes befolyásolni világ állandó változását, alakítását. Eredetüknek megfelelően a 'logosz-csirák' tűzhöz, vagy finoman izzó gázhoz hasonlatosak, elfáradhatnak a test érzékeibe, de ugyanakkor éltetik is az embereket. A 'logosz-csirák' Cicero szerint nem mások mint az 'igazságosság csirái', melyek a legősibb nemzedékek óta minden emberben megvannak

születésüktől fogva. Ezek szintén segítik az embert a lelki dolgok megismerésében, olyan fogalmak helyes értelmezésében mint pl. Isten, jó, rossz, valamint a közösségi életben

végbemenő elfogadott viselkedési formákban. Míg a sztoikusoknál a 'tűz-logosz' fényszerű, megfoghatatlan mindent átjáró isteni energiához hasonlatos, addig a 'tűz-logosz' Jusztinosz

általi megszemélyesítésben már maga Jézus Krisztus! Neki tulajdonította az

'eszmei' magvak elhintését, amelyek előkészítették a keresztény vallás talaját. Elmélete szerint csak azokban található az isteni 'tűz-logosz', akik ebből a keresztény talajból táplálkoznak, - és csak is öbennük – nem úgy mint a pogányok hitvallásában, ami úgy tanította hogy az isteni szikra mindenkiében megvan. Ez a hátrányos megkülönböztetéses a 'hitetlenekkel' szemben pontosan jellemezte Jusztinosz arrogáns türelmetlenségét.

„Krisztus eljövetele, halála, feltámadása megtörte a démonok hatalmát, úgy a krisztusi tanítás is véget vet a démoni befolyásoknak az egyén életében, és megkapja a megvilágosítást“. Igen, jól olvassuk az ősi írás fordítását; 'megvilágosítás' és nem 'megvilágosodás' van abban írva. Az ember a tanok által csak világosabb rálátást kap, de az egyén a megvilágosodás élményét átélni képtelen. Jusztinosz rendszerében nincs is különösebb jelentősége Krisztus

feltámadásának, annak szimbolikus, misztikus lemásolása

lehetetlenség, mert a megvilágosodásnak sincs semmi értelme, az ilyen lelki élmény;

képzeltetés, ami a gyakorlatban nem létezik. A számára érthetetlen misztika helyett Jézus

tanításának leglényegesebb pontját abban látta, hogy hogyan kell helyesen tisztelni az 'Atyát'.

Ez olyan 'nesze semmi – fogd meg jól' meghatározás, mert akárcsak ma – Jusztinosz idejében

is – az 'Atya' fogalmának értelmezése homályos és absztrakt. Jusztinosznál Jézus feltámadása a démonok feletti győzelmet jelenti, ebben van a megszabadulás, nincs szükség megvilágosodni.

A lelkek a halál után – Jusztinosz szerint – a vértanúk, apostolok lelkeit kivéve, melyek azonnal az üdvösség állapotába jutnak - az alvilágba kerülnek és ott is tartózkodnak a világ végéig.

Ellenezte azt az általánosan elfogadott hittételt, miszerint a megigazult, megvilágosodott

emberek lelke a haláluk után közvetlenül a mennybe jut. Krisztus második eljövetelével együtt

járó világvégét a tudatlan, babonás emberek nagyon várták, különösen azért, mert az a szent

irományokban határozottan ki volt hirdetve. A beteljesületlen váradalom folyamatos eltolódása valamilyen magyarázatra szorította az

egyházatyát, mert biztosan több türelmetlen, igaz hívő szerette volna még az életében megélni

a 'mennyei országának' eljövetelét. A kérdésekre nagyon egyszerű választ talált. „A végidő

eljövetele azonban addig fog késni,“ – Jusztinosz szerint – „míg a kereszténység szét nem terjed az egész világban, mindenfelé.”

Több mint valószínű, Jusztinosztól ered az a rosszindulatú téves felfogás, amit még ma is

hasonlóképpen vallanak a modern apologéták, hogy a gnoszticizmus a kereszténység

elkorcsosult vadhajtsága, mely térben és időben később jött létre mint a kereszténység. Az

állandó gnosztikus becsmélés közepette, még nem is hangzik túl gorombának mikor így ír:

„A gnosztikusok egyformán elősködői a görög filozófiának és a kereszténységnek”.

Jusztinosz atya, (mint minden apologéta) kritizálásuk alapjaként használták azt a tényt, amit a misztikus ősi tanítások sokrétű mozaik [sokszor egymásnak ellentmondó] kötetlen rendszere jellemzett. Jelenkori tudós apologéták nyugodtan megengedhetik maguknak, hogy lekicsinyeljék, értékénél kevesebbként kezeljék az ókori intelligencia által becsben tartott folyamatos misztikus vallásgyakorlat-szokás-rendszer mindent átható fontosságát, ám a II.-III-ik évszázadban élt ortodox atyák nagyon is tisztában voltak, hogy milyen talajban terülnek szét a gnoszticizmus gyökerei. Görög filozófia? Egyiptomi 'Halottas Könyv'? Asszír szent ima gyűjtemények? Messzi földről áthozott Védikus tanítások elbeszélései? A százféle módon eltérő, vibráló hitvallás rengetegben csak az olyan hiedelemrendszer volt képes az értelmiséget megfogni: ami mögött misztikus tartalom volt!

Ahol a lelkiség békéjét izgató rejtelmes misztika nem volt jelen [mint pl. a zsidóknál] ott a művelt rétegek érdeklődése a minimumra szorítkozott. Ezt a misztikus tartalmat hívhatjuk 'pogány babonának', gnosztikus hitvallásnak, különböző izmusoknak, rendszertelen egysége már évszázadokkal a kereszténység előtt elterjedt a gyakorlatban, és inkább az a helyzet, hogy a keresztények táplálkoztak ezen irányzatokból, ebből a gazdag talajból ők hajtottak ki 'vadul', teljesen átfórmálva az addig tanított és elfogadott vallási értékrendszereket.

165-ben, Junius Rusticus római prefektus, Jusztinosz atyát maga elé idézte, kihallgatta, majd halálra ítélte. Az ítélet után kivégezték. Nem kellett volna meghalnia, mert ilyen esetben elég lett volna áldozatot bemutatni Jupiternek, ami bizonyítéknak számított a római értékrend elfogadására. A Rómaiak türelmesek voltak más vallásokkal szemben, azonban azt elvárták, hogy legalább külsőségekben, a formaságért kimutassa valaki a birodalom iránti hűségét, ha megkíváncsi. Evvel a makacssággal Jusztinosz megmutatta, hogy mégsem volt annyira okos, annyira intelligens.

Mert ha valaki feláldozza magát a családjá megmentéséért azt meg lehet érteni, ha valaki feláldozza magát a nemzetéért, hazájáért még azt is meglehet érteni. Azonban racionálisan ki nem mondható, elvont, absztrakt fogalmakért meghalni: fanatizmus. Hát nem az élet meg a boldogság a legfontosabb? Mit bizonyít az, aki a szenvedést és a halált válassza önkéntesen az élet szépsége helyett? Milyen isten az, aki ezt az áldozatot elvárja a követőitől? Nos, ha megnézzük a biblia Istene: embereket irtó, haragos, bosszúálló, féltékeny és így már lehet érteni, hogy miért választotta Jusztinosz atya a halált az élet helyett. Sajnos, mártíromsága annyit sem ér, mint egy rigófűty a határban.

[1] A 'logosz' szó fogalmát számos, hasonlatos kifejezés takarja, ami mind helyes és megfelelő meghatározás. Világtörvény, Ige, határozó szavak mellett meg; Isten által először teremtett eszmélés, Isten eszméje, Isten tudatosan kiáradó eszmeisége, Isten legbelsőbb gondolata, Isten legbelsőbb igéje, Isten gondolatainak ráébresztő igéi. A korai kereszténység képtelen volt a 'logosz' magasztos fogalmát beépíteni a saját izraelita alapokon álló teológiájába, mert azt kihagyni mégsem lehetett. Így azt a megoldást választották, hogy a 'logosz' fogalmát megszemélyesítették és Jézus Krisztust tették meg az Atyából kiáradó 'logosznak'.